

QAZI MAWLIK SHIĞARMALARINDA SINONIMLERDİN QOLLANILIWI

Karamatdinova Gawhar Tair qızı,

Ámiwdarya rayonı 40-mektep oqıtıwshısı

E-mail: gauharkaramatdinova6@gmail.com

Rezyume. Maqalada Qazı Máwlik shıǵarmaları tiliniń ózgesheligi, sonıń ishinde sinonimlerdiń qollanılıwına analiz jasaldı. Sinonimlerdiń kórkem shıǵarmadaǵı atqaratuǵın xızmeti Qazı Máwlik shıǵarmalarındaǵı mısallar menen anıqlandı.

Tayanış sózler: leksika, kórkem shıǵarma tili, sinonimler.

QAZI MAWLIK IJODIDA SINONIMLARNING QO‘LLANILISHI

Karamatdinova G.T

Rezyume. Maqolada Qazı Mawlik asarlari tili, sinonimlarning qo‘llanilishi tahlil qilindi. Sinonimlarning xizmati Qazı Mawlik ijodidagi misollar bilan aniqlandi.

Tayanch so‘zlar: leksika, badiiy asar tili, sinonimlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КАЗИ МАВЛИКА

Karamatdinova G.T

Резюме. В статье анализируются особенности языка художественных произведений Кази Маулика, а, следовательно, и использование в них синонимов. Служба синонимов в произведении искусства определяется примерами из произведений искусства Кази Маулика.

Ключевые слова: лексика, язык художественного произведения, синонимы.

THE USE OF SYNONYMS IN THE WORKS OF KAZI MAVLIK

Karamatdinova G.T

Summary. The article analyzes the features of the language of Kazi Maulik’s works of art, and, consequently, the use of synonyms in them. The service of synonyms in a work of art is defined by the examples from Kazi Maulik’s works.

Key words: lexis, the language of a work of art, synonyms.

Tildiń stilistikası hám ámeliy stilistikasında eń oraylıq orındı sinonimiya iyeleydi, sebebi sinonimlik uyadaǵı (qataradaǵı) sózlerde óz ara qatnas júdá ayqın kórinedi, sonlıqtan da bunday birlikler bir sistemalas birlikler bolıp tabıladı. Sinonimler bir-birine leksikalıq mánileri boyınsha emes, al, tek ózleriniń qosımsha stillik belgileri arqalı ajıraladı, yaǵnıy olardıń leksikalıq mánileri, bir jaǵınan, teń bolsa, al, ekinshi, stillik jaǵınan qarama-qarsı boladı. Máselen, *bas-gelle, júzi-shirayı, sıyqı-reńki-beti-ápsheri* sózleri mánisi boyınsha biri birine qanshama jaqın bolǵanı menen, stillik qollanıwı jaǵınan bir-birinen pariқ qıladı. Solay etip, stillik qatnaslar tek óz ara sinonimlik qatnasta turǵan til birliklerinde kórinedi.⁴

Sinonimler qosımsha máni názikligi, emocional hám ekspressiv boyawı, qollanıw sheńberi hám bir qatar usı sıyaqlı basqa da qásiyetleri menen bir-birinen pariqlanadı. Olarda bar bolǵan bunday qásiyetler sinonimlerdiń júdá úlken stilistikalıq imkaniyatlarǵa iye ekenligin kórsetedi. Sinonimler predmet, waqıya hám qubılıslardıń eń kishi názik belgilerin, bul belgilerge bolǵan subyektiv qatnastı hám basqalardı kórsete alar eken, olar, álbette, tildiń súwretlew quralları sıpatında qaraladı.⁵

Sinonimler tildiń sózlik quramınıń bay ekenin kórsetip turıwshı ózine tán qural bolıp esaplanadı. Tilde sinonimlerdiń kóp bolıwı tildiń estetikalıq xızmetin jáne de tolıq orınlay alıwın ańsatlastıradı. Jazıwshılar tildegi sinonim sózlerdiń ishinen oylarǵan oyna muwapıq keletuǵın anıq sózlerdi tawıp, óziniń shıǵarmalarında qollanıwǵa

⁴ Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 5-бет.

⁵ Абдурахманов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. Тошкент, 1981, 6-бет.

háreket etedi, sol arqalı shıǵarma qaharmanlarınıń ruwxıy jaǵdayların hám súwretlew obyektiniń eń kishi táreplerine deyin real kórsetip beriwge umtıladı.

Sinonimlerdi durıs tańlap qollanıw arqalı ayılajaq pikir anıq, hár tárepleme tolıq hám kórkem bolıp beriledi. Eger bir sóz bir gáptiń ishinde qayta-qayta tákirarlanıp, onıń sinonimleri paydalanılmasa, stillik jaqtan onı durıs dep esaplawǵa bolmaydı, sebebi onda kórkemlik azayadı, pikir anıq kórsetilmey túsiniksiz boladı hám bir sózdiń orınsız tákirarlana beriwı qulaqqa jaǵımsız bolıp esitiledi.

Sinonimiya tildiń barlıq dárejelerin qamtıytuǵın universal tillik qubılıs bolıp tabıladı. Sinonimler kereksiz, orınsız qaytalawdan qutqaradı, yaǵnıy olar bir ayılǵan sózdi qayta-qayta tákirarlamay, oy-pikirdi tolıqtırıp hám kórkem etip aytıw ushın xızmet etedi. Ayırım waqıtta eki yamasa úsh sinonim sóz bir gápte qatar keliwi múmkin. Bul jaǵdayda sinonimlerdiń mánileri birge qosılıp, tolıqtırılǵan hám jetiliske bir pikirdi bildiredi. Bunday pleonazm durıs qollanılsa, ayılajaq pikir kórkem, tolıq hám ótkir bolıp shıǵadı. Kórkem ádebiyattaǵı sinonim sózler bir sózdi qaytalap qollanıla bermew ushın, oydı tolıqtırıp, anıq etip aytıp jetkiziw ushın, shıǵarmadaǵı qaharmanlardı tanıstırıp, onıń mazmunın tásirli etip beriw ushın qollanıladı.

Qaraqalpaq til biliminde sinonim sózler belgili dárejede izertlendi,⁶ biraq, sinonim sózlerdiń qollanılıwı tuwralı arnawlı izertlew kóp emes, sonlıqtan da sinonim sózler ele de kóp izertlewdi talap etedi.

Stillik jaqtan sinonimler tómendegi belgileri menen biri birinen ózgeshelenedi:⁷

1. Sinonimler ózleriniń stilistikalıq boyawına iye boladı, yaǵnıy olardıń hár qaysısı hár stilge tán boladı.

⁶ Бекбергенов А. 1) Қарақалпақ тилиндеги лексикалық синонимлердиң пайда болыў жоллары. // «Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекистана», 1963, №2, 84–91-бетлер; 2) Синонимлер хэм антонимлер. // Қарақалпақ тили бойынша изертлеўлер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1971, 115–126-бетлер; Бердимуратов Е. Хэзирги заман қарақалпақ тилиниң лексикологиясы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1968, 44–52-бетлер; Қалендеров М. 1) Қарақалпақ тилиндеги синонимлер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979; 2) Қарақалпақ тилиндеги синонимлердиң грамматикалық, структуралық хэм лексика-семантикалық өзгешеликleri. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1989; 3) Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990.

⁷ Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 25, 26-бетлер.

2. Kem-kemnen kúsheyiw yamasa páseyiw mánilerin bildiredi. Mısalı, Sen *kóbeydiń, sen jayıldıń, ğawladıń* (Í. Yusupov).

3. Sinonimler janrlıq ózgesheliklerge, ekspressiv mánilerine qaray da biri birinen ózgeshelenedi.

4. Geypara sinonimler óziniń qollanılıwı jaǵınan sheklengen boladı. Buǵan kóbinese dialektizm, professionalizm, arxaizm, neologizm hám t.b. kiredi.

5. Sinonimler bir sózdiń tekste jónsiz qaytalana bermewi ushın da qollanıladı.

6. Jumsalıp kelgen sinonimler, yaǵnıy komponentleri biri birine sinonim bolǵan jup sózler ulıwmalastırıw, kúsheytiw mánilerin bildiredi.

Sinonimler seslik quramı boyınsha hár túrli, al mánilik jaqtan bir-birine jaqın sózler.

Hár qanday jazıwshı xalıqtıń belgili bir dáwirdegi turmısın, onıń ótkendegi tariyxın súwretleydi. Sonıń menen birge, ol shıǵarmada sóz etilgen waqıyalarǵa óziniń qatnasın, oy-pikirlerin de bildiredi hám usı maqsette tildegi solarǵa sáykes, solardı bere alatuǵın sózlerdi tańlap qollanadı. Sonlıqtan da, kórkem shıǵarmanıń mazmunı onıń forması menen, ondaǵı sóz qollanıw ózgeshelikleri hám stil menen tıǵız baylanıslı boladı. Qazı Máwlik shıǵarmalarınıń tillik ózgesheligine toqtaytuǵın bolsaq, onda antonimler, sinonimlik qatarlar, omonimler, kóp mánili sózler, gónergen sózler, neologizmler h. t. b. sózler ushırasadı. Shayırdıń dóretpelerinde sinonimler kóbinese yardıń, sulıw qızdıń gózzallıǵın, táriypin jetkeriwde qollanılǵan. Al, antonimler kóbinese substantivlesken kelbetlikler túrinde kelgen.

Qaraqalpaq tili leksikalıq sinonimlerge oǵada bay milliy tillerdiń qatarınan ornı aladı.⁸ Qazı Máwlik shıǵarmalarında da sinonimler keń paydalanılǵan. Shayırdıń basqa shayırlardan ózgesheligi, ol sinonimlik qatardı jaratıwda kóbinese basqa tillerden, atap aytqanda, arab-parsı tillerinen kirgen sózlerden keń paydalanǵan. Máselen: qant-ásel, biyshań-biyguman, másken-mákan, zulpı-shashı, páriy-dilbar, sheker-bal, ğalı-gilem, sázende-góyende-baqshı.

⁸ Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нәкіс.

Bul mısallardaǵı ayırım sinonimlerdi dál, turaqlı sinonimler dep aytıw durıs emes. Sebebi, olar jeke turǵanda basqa-basqa semantikaǵa iye boladı, biraq ulıwmalıq belgileri sinonim bola aladı. Sonıń ushın shayır qosıqlarında qollanılǵan qant-ásel, sheker-bal, qant-nabat, páriy-dilbar, kúyemen-janaman hám t. b. sózlerdi kontekstlik sinonimler dep qaraw múmkin. Mısalı:

Qantu-asel derler aytqan sózińni.
 Men bilmenem, ya *kúyemen, janaman*.
Qantu-nabat qossań ishken asińa.
Shiyrin-shakar qızları bar Shımbaydıń.
 İzzet-hurmet penen qıladı miyman.
 Bul aytqan sózlerim biyshań, biyguman.
 Jılwa bilen qádem basıp yúrişin,
 Naz etip qayrılıp qarap kulishin.
 Otırıwı Shımbay máskeni-jayı,
 Mánzil-makanına aqlım hayrandur.
Zulpi naqqashına, *shashi* sumbile.
 Sózlerińni *sheker-balǵa* megzettim.
Qantu-ásel derler aytqan sózińni.
 Jipek *ǵalı-gilem* tósetseń yaqshı.
Sazende-góyende ayttırsań baqshı.

Shayır óz shıǵarmalarında sinonimlerdi sózlerdiń shırayı hám tásirli shıǵıwı ushın ónimli paydalanǵan.

Álemni shad etseń jekke bir óziń,
Dúri-gáwhar bolsa hár aytqan sóziń,

Bul qatarlardaǵı *dúri-gáwhar* sózleri de kontekstlik sinonimler bolıp qosıqtıń mazmunına jáne de mazmun qosıp tásirlilik dárejesi bolıp tur.

Men munshama *qayǵu-ǵamlardan* azat,
 Bolsa hám bolmasdur nedur gúnayım?!

Bul qosıq qatarlarındaǵı *qayǵu-ǵamlardan* sózleri mánisi jaǵınan ózara jaqın sózler bolıp qosıqtıń jáne de tásirli shıǵıwına xızmet etip tur.

Shayır dóretpelerindegi sinonimler onıń qosıqlarınıń mazmun-mánisin tereńnen túsiniwge xızmet etiwı menen birge onıń bahalı dóretpeler sıpatında xalıq júreginen orın alıwına da xızmeti ayırıqsha.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 5-бет.
2. Абдурахманов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси. Тошкент, 1981, 6-бет.
3. Бекбергенов А. 1) Қарақалпақ тилиндеги лексикалық синонимлердин пайда болыў жоллары. // «Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекистана», 1963, №2, 84–91-бетлер; 2) Синонимлер ҳәм антонимлер. // Қарақалпақ тили бойынша изертлеўлер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1971, 115–126-бетлер; Бердимуратов Е. Хәзирги заман қарақалпақ тилиниң лексикологиясы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1968, 44–52-бетлер; Қәлендеров М. 1) Қарақалпақ тилиндеги синонимлер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979; 2) Қарақалпақ тилиндеги синонимлердин грамматикалық, структуралық ҳәм лексика-семантикалық өзгешеликлери. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1989; 3) Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990.
4. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990, 25, 26-бетлер.